

Олег Бажан (м. Київ)

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України
E-mail: bazhanclio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Вадим Золотарьов (м. Харків)

кандидат технічних наук,
доцент Харківського національного університету радіоелектроніки
E-mail: v.zolotaryov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6214-7557>

Організатор вбивства генерал-хорунжого армії УНР В. Оскілка або послужний список чекіста Зіновія Лунєва-Мінца

У статті відтворено біографію співробітника радянських органів державної безпеки Зіновія Лунєва з наголосом на його роботі в іноземному відділку контрозвідувального відділу ДПУ УСРР. За матеріалами особової справи З. Лунєва встановлено прізвища військовослужбовців та цивільних осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності в ході каральних заходів радянських органів державної безпеки під назвою «справа «Весна» та розкрито його участь у здійсненні антипольської акції НКВС в 1937 році в Житомирській окрузі.

Ключові слова: *Зіновій Лунєв, генерал-хорунжий В. Оскілко, справа «Весна», польська операція НКВС.*

Oleh Bazhan (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,
Senior researcher Department of History of State Terror
of the Soviet period of the Institute of History
of the National Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: bazhanclio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Vadym Zolotaryov

candidate of technical sciences
professor of Kharkiv National
University of Radioelectronics
E-mail: v.zolotaryov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6214-7557>

Organizer of the Assassination of the UNR Army General Horuny V. Oskilko or the Chekist Zinoviiv Luniov-Mintz Track Record

The purpose of the study is to investigate the life activity of Soviet security officer Zynoviiv Lunyv emphasizing on his working as Chief of Unit 3 of the Office of the People's Commissar of Internal Affairs of the Kyiv region during the Great Terror.

*The methodology of the study is based on the historic systematic, scientific and interdisciplinary principles. The following general-historical methods were used: biographical, problem-thematic, comparative-historical, historiographic analysis. Considering the analysis of the source base of the biography, the authors seek to reproduce the panorama of the development of the individual, his views in the context of the unfolding of the historical process, in relations with society. **Scientific novelty:** on the basis of archival sources, the activities of the operational units of the Internal Affairs Commissar Office are revealed and the personal participation of*

the senior lieutenant of the state security Zynoviy Lunev in the organization of mass political terror on the territory of Ukraine is outlined.

Conclusions. *The archival documents give grounds to claim that officers of the Soviet security agencies, including Chekist Z. Lunev were involved in the murder of the Bolshevik regime opponent, UNR Army General-Horunzhyi of the UNR, Vladimir Oskilko in the village Horodok near Rivne.*

According to the materials of Z. Luniov-Mintz's personal case, the names of servicemen and civilians prosecuted in the course of punitive measures of the political special service under the name «Vesna (spring) case» were revealed, the mechanism of the NKVD anti-Polish action in 1937 was reconstructed.

Key words: *Zynoviy Lunev, General-Horunzhyi V. Oskilko, case «Vesna», Polish operation by NKVD.*

Персоніфікація історії радянських органів державної безпеки через призму особових та кримінальних справ співробітників, інших архівних документів спецслужб створює реальний фундамент для яскравого і рельєфного відтворення правдивої історії України ХХ століття. Для осмислення природи радянської карально-репресивної системи одним з важливих чинників є розкриття світогляду, висвітлення службової діяльності конкретних співробітників органів держбезпеки – безпосередніх виконавців державного терору в Україні в 1920–1930-ті роки. Послужний список старшого лейтенанта держбезпеки Зіновія Григоровича Лунєва допомагав привідкрити певні нюанси таємних операцій ДПУ УСРР в 1920-ті роки, специфіку роботи різноманітних підрозділів радянської спецслужби.

Походження

21 жовтня (3 листопада за новим стилем) 1900 р. у м. Кременчук Полтавської губернії в єврейській родині Герша Фроїмовича Мінца та його дружини Сарі народився син, який увійшов в історію радянських органів держбезпеки як Зіновій Григорович Лунєв-Мінц¹. Зміну свого родового прізвища чекіст пояснював наступним чином: «У 1920 р. змінив прізвище Мінц на Лунєв так як працював на негласній роботі в ЧК. Пізніше оформив ЗАГС»². Авторам дослідження вдалося з'ясувати, що офіційно прізвище «Лунєв» Зіновій Григорович оформив за собою лише 19 травня 1928 р. на підставі рішення Харківського окружного ЗАГСу³. Однак у документах

особової справи співробітника радянських спецслужб Зіновій Григорович фігурує під різними прізвищами: Мінц, Мінц-Лунєв, Лунєв-Мінц, Лунєв (нижче вживатимемо прізвище Лунєв – авт.).

З автобіографії чекіста довідуємося, що його батько працював прикажчиком залізничного складу, а мати була хатньою господаркою та виховувала п'ятьох дітей⁴. У дошкільному віці Зіновій став жертвою єврейського погрому, який мав місце у Кременчуці у самий розпал Першої російської революції. Масова насильницька акція над єврейською частиною населення міста міцно закарбувалася у дитячих спогадах: «21-го жовтня 1905 року в день п'ятиріччя мого народження я був охрещений кинутим в мене брукняком з натовпу погромників, голова моя виявилася розбитою і я без почуттів опинився між колодами лісової пристані на березі Дніпра». Упродовж 1905–1910 років малолітній Зяма (так кликали в дитинстві З. Лунєва) набував знання у єврейській релігійній початковій школі. Продовжити навчання З. Лунєву не судилося. Через важкий матеріальний стан у родині тринадцятирічний юнак влаштувався кур'єром у галантерейний магазин Шмойса у Кременчуку. Після закриття лавки в 1914 році Зіновій часто змінював роботу: працював кур'єром технічної контори інженера Уманського, посильним галантерейної торгівлі Палірблеха. Звістку про Жовтневий переворот у Петрограді Зіновій зустрів у Кременчуці на посаді бухгалтера Кременчуцького цинкувально-лудильного заводу. У часи становлення Української держави

¹ Біографічні довідки про З.Г. Лунєва-Мінца див.: *Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А.* Всеволод Балицький: особа, час, оточення. К. : Стило, 2002. С. 407; *Тумиш М.А., Золотарев В.А.* Евреи в НКВД СССР. 1936-1938. Опыт биографического словаря. М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2017 г. С. 416-417.

² ГДА СБУ, ф. 12, оп.1, спр. 2280, т. 1, арк. 2

³ Там само, арк. 80-81.

⁴ Там само, т. 3, арк. 5.

Павла Скоропадського Лунев продовжував залишатися поза політикою, зосередившись лише на виконанні функціональних обов'язків рахівника мануфактурно-галантерейної торгівлі братів Немченків. Вже згодом, у 1919 році, під впливом більшовицької пропаганди, Зіновій, вступає до Російської комуністичної спілки молоді. Буремні події, пов'язані з національно-визвольними змаганнями українського народу, денікінським режимом і утвердженням радянської влади на теренах Кременчуччини Зіновій Лунев описував в автобіографії досить скупко: «Першого ж дня був денікінцями роздягнутий та побитий до втрати свідомості (10 серпня 1919 року до міста Кременчука увійшов корпус Збройних сил Півдня Росії під орудою Андрія Шкуро – авт.). Гвинтівкою мені було вибито два зуби. За два тижня я з великими митарствами пробрався спочатку в Полтаву, а звідти до Харкова, де став жити у родича – службовця. Зв'язатися з підпільною організацією мені не вдавалося і мені доводилося найматися на різні дрібні, «чорні роботи», щоб існувати. Після вступу червоних назад в Україну, наприкінці 1919 року я приїхав до Кременчука, де захворів на тиф. У 1920 році після одужання я був направлений для роботи у шевську та утилізаційну майстерню районного утилю рахівником. Був там обраний секретарем осередку⁵ і членом фабрично-заводського комітету, а також представником від молоді до профспілки шкіри та щетини. У липні 1920 р. був обраний завідувачем економічно-правовим відділом Кременчуцької організації КСМ (комуністична спілка молоді – авт.). Потім був обраний секретарем організації і завідувачем оргвідділом»⁶.

Зіновій Лунев

Варто зауважити, що З. Лунев в часи громадянської війни в Україні в 1917–1921 роках не служив ні в червоних партизанських загонах, ні в лавах РСЧА, а у всіх відомчих анкетах відзначав, що «брав участь в комуністичних загонах у м. Кременчуку проти банд у 1920 р.»⁷.

За завданням партії

На початку вересня 1920 р. Кременчуцький повітовий відділ КП(б)У відрядив З. Лунева у розпорядження Кременчуцької губчека⁸. На той час радянські органи держбезпеки переймалися проблемою розгортання потужної інформаційної мережі в містах та селах, на підприємствах, залізничному і водному транспорті, освітніх установах, громадських і розважальних закладах⁹. Саме з налагодження повідомної служби («таємного щупальця органів ЧК») у рідному краї розпочав свою кар'єру в органах ВУЧК-ДПУ-НКВС Зіновій Лунев. На посаді завідувача інформаційного відділу Кременчуцького губчека З.Г. Лунев пробув недовго. Обраний делегатом 3-го з'їзду Російської комуністичної спілки молоді (проходив з 2-го по 10-те жовтня 1920 р.) Лунев вирушає до Москви. Більшовицька столиця справила на провінційного юнака незабутнє враження і породила бажання осісти в Москві. Для реалізації заповітної мрії він завітав у будинок № 11 на Великій Луб'янці, у якому містилася Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем. Очевидно у розмові з високопоставленими чекістами Лунев був переконливим і його тимчасово залишили у столиці, запропонувавши посаду співробітника резерву та молодшого діловода адміністративного відділку. Проте місяць потому Лунев отримав наказ прибути до Харкова у розпорядження Цупнадкому¹⁰.

«Самоволка» зійшла Луневу з рук. Ба більше, спритного молодика залишили в Харкові і 16 листопада 1920 р. призначили секретарем адміністративно-організаційного відділу Цупнадкому¹¹.

⁵ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 3, арк. 5.

⁶ Там само, т. 3, арк. 6.

⁷ Там само, т. 1, арк. 3.

⁸ Там само, т. 3, арк. 7.

⁹ ВЧК. 1917–1922. Енциклопедия / Авт.-сост. А.М. Плеханов, А.А. Плеханов. М. : Вече, 2013. С. 188–189.

¹⁰ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 3, арк. 9.

¹¹ Там само, арк. 3 зв.

Після перейменування Цупнадкому у Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУЧК) та реорганізації останньої Лунев 19-го травня 1921 р. очолив інформаційно-статистичний відділ Адміністративно-організаційного управління (АОУ) ВУЧК.

Здавалося, що подальша кар'єра в центральному апараті Лунева і надалі буде стрімко йти вгору, адже 1 серпня 1921 р. він став т.в.о. начальника столу особового складу ВУЧК, трішки згодом у листопаді 1921 р. – начальником відділку особового складу при Президії ВУЧК¹². Однак у червні 1922 р. Лунева відрядили до Волинського губвідділу ДПУ і призначили начальником загально-господарської частини та секретарем прикордонного особливого відділку № 6 у м. Шепетівці. Після розформування у серпні 1922 р. особливого відділку він був відкомандирований в Ізяславське повітове прикордонне відділення ДПУ на ту саму посаду. На жаль, конкретних даних про оперативну роботу Лунева на Волині в його особовій справі обмаль. За власними зізнаннями Зіновія Григоровича його робота в прикордонних підрозділах ДПУ Шепетівки та Ізяслава була націлена на ліквідацію так званої «Волинської повстанської армії»¹³ – підпільної повстанської організації, створеної учасниками Другого зимового походу Повстанської армії УНР для організації антибільшовицького повстання в Україні.

У листопаді 1922 року через особистий конфлікт з начальником Ізяславського повітового прикордонного відділення був переведений до Новоград-Волинського повітового прикордонного відділку ДПУ на посаду начальника загальної частини та секретаря. У зв'язку з розформуванням Новоград-Волинського повітового прикордонного відділку ДПУ та створенням в губерніях районів і округ у березні 1923 року З. Лунева призначили начальником загальної частини та секретарем Коростенського окружного прикордонного відділу ДПУ у Волинській губернії. Обжитися на новому місці Лунев не встиг так як у квітні 1923 р. він отримав наказ прибути до Харкова у розпорядження центрального апарату ДПУ УСРР¹⁴.

«Агентурист і слідчий»

3 вересня 1924 р. Лунев став працювати помічником уповноваженого контррозвідувального відділу (КРВ) ДПУ УСРР. Після того як у складі КРВ ДПУ УСРР було створено спеціальний відділ, який мав забезпечити глибинну розвідку на територіях Польщі та Румунії, у серпні 1926 року до штату 2-го іноземного відділку цього підрозділу (у відомстві його називали «іноземним відділком») потрапив й Зіновій Григорович Лунев. Працюючи у підрозділі, націленому на збиранні інформації про військові приготування супротивника у прикордонній смузі, діяльність румунської та польської прикордонної охорони, наміри військових формувань, призначених для нападу на радянську територію, З. Лунев досить швидко «набрав ваги» і за свідченням колег у 1927 році «виконував обов'язки заступника начальника групи ІНВ (іноземного відділку – авт.)»¹⁵.

Опираючись на документи особової справи чекіста, можна стверджувати, що Лунев вніс вагомий внесок у зусилля української радянської зовнішньої розвідки, спрямовані на проникнення в осередки української політичної еміграції та білого руху, нейтралізації ватажків і активних учасників антирадянських організацій за кордоном. Так, у червні 1926 року внаслідок успішно розробленої З.Г. Луневим чекістської операції на території Польщі, у селищі Городок поблизу міста Рівного, агентом радянської розвідки було вбито українського військового і громадського діяча часів УНР, отамана, генерал-хорунжого Армії УНР, командувача Північної групи військ Директорії Володимира Пайтелеймоновича Оскілка (1892-1926), чим він пізніше гордився: «особисто успішно провів через агента ліквідацію провідного отамана Оскілка»¹⁶.

Зіновій Григорович особисто розробляв агентурні справи «Лиси» і «Старик» в рамках оперативної гри, затіяної ДПУ УСРР з метою

Зіновій Лунев

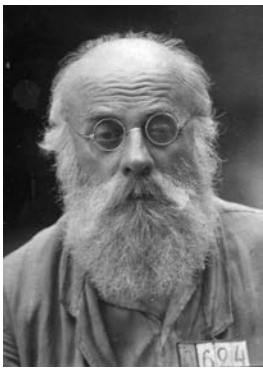
¹² ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 3. арк. 9.

¹³ Там само, арк. 66.

¹⁴ Там само, арк. 6.

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 45215-фп, т. 1. арк. 49.

¹⁶ Там само, т. 2, арк. 47.

П.Д. Долгоруков

виманити з-за кордону російського політичного діяча, одного з лідерів Конституційно-демократичної партії, члена Другої Державної думи Павла Дмитриовича Долгорукова (1866–1927). Після арешту в липні 1926 року на залізничній станції Серпухів (ділянка Курської залізниці) П. Долгорукова з до-

кументами на ім'я Івана Сидорова саме Луневу було доручено вести слідство по його справі¹⁷.

Керівник КРВ ДПУ УСРР Микола Іванович Добродицький (1899–1939) високо цінував практичні навички оперативної роботи та досвід проведення складних розвідувальних операцій свого підлеглого, про що вказав в атестації за 1927 рік: «Хороший оперативний працівник (агентурист і слідчий). Цілком

М.І. Добродицький розбирається в найскладніших моментах оперативної роботи. Завжди виявляє здорову ініціативу. Безпосередньо брав участь у розробці найкрупніших справ по лінії ІНВ. Вміло керує серйозною агентурою. Під час відряджень на периферію по оперативним справам роздає вірні ділові вказівки. Політично розвинутий добре. Загальний розвиток задовільний. Гарний товариш. Відносини з керівництвом нормальні. Дуже самолюбивий. Через що впертий у свої думці, але при потрібному тиску помилки свої визнає. Може бути висунутий на самостійну роботу»¹⁸.

Оперативно-службова діяльність З.Г. Лунева була схвалена і з боку республіканського керівництва. У грудні 1927 р. в день X-річчя радянських органів держбезпеки Лунев Колегією ДПУ УСРР був нагороджений бойовою зброєю – пістолетом «маузер»¹⁹.

Начальник контррозвідки Дніпропетровського окрввідділу ДПУ

Наприкінці травня 1928 р. Лунев був відряджений до Дніпропетровська керувати контррозвідувальним відділом місцевого окружного відділу. Під його орудою була заведена агентурна справа «Підозрілі» - розробка та ліквідація «повстансько-петлюрівської організації, яка мала розгалужену мережу на об'єктах Дніпробуду, в містах Запоріжжя та Дніпропетровськ»²⁰. Досє під кодовою назвою «Підозрілі» в подальшому переросла в так звану справу «Запорізького обласного повстанського комітету», члени якого на переконання контррозвідників з Дніпропетровського окружного відділу ДПУ начебто підтримували зв'язок із закордонним петлюрівським центром. Про вражаючі масштаби, викриті під патронатом З.Г. Лунева шпигунської мережі на Запоріжжі, йшлося в одному із звітів начальника Запорізького окружного відділку ДПУ Михайла Костянтиновича Александровського (1898-1937): «Недавно нами закінчено слідчу справу «Запорізького обласного повстанського комітету», проведене у нас під назвою «Підозрілі». Справа ця стисло зводиться до наступного. Група колишніх активних петлюрівців, влаштувавшись на Дніпробуд, створила там українську шовіністичну контрреволюційну організацію та через деякий час широко розгорнула роботу на теренах нашого, Дніпропетровського, Криворізького, Вінницького та Тульчинського округів, де були створені осередки та розгалуження. Організація обласного повстанського комітету неодноразово намагалася зв'язатися з диверсійною бандою отамана Бойчука, яка оперувала на теренах Вінницького та Тульчинського округів, проводила антирадянську агітацію серед селян і робітників, планувала пограбування Дніпробуду, намагалася заручитися агентурою на заводі військової промисловості (ДАЗ № 29), районах нашого округу (Гуляй-Поле та Кам'янка). Всього по справі арештовано 27 осіб з усіх округів (з них 9 осіб згідно рішення Колегії ОДПУ СРСР були розстріляні), із загальної кількістю фігурантів розробки – 94 осіб»²¹.

¹⁷ ГДА СБУ, у м. Харкові, спр. 037787, арк. 45.

¹⁸ Там само, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 1, арк. 63.

¹⁹ Там само, арк. 73.

²⁰ Там само, арк. 66.

²¹ *Золотарьов В.А.* Секретно-оперативний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків : Фоліо, 2007. С. 195.

Результативна боротьба Лунева з «прихованими ворогами» радянської влади на Дніпропетровщині була відзначена черговим нагородженням бойовою зброєю від Колегії ОДПУ і була приурочена XI-річниці ЧК-ГПУ²².

«Упокорюючи селянство»

У розпал політики суцільної колективізації українського села Лунев опиняється в Херсоні. У середині січня 1930 року, посівши крісло начальника Секретно-оперативного відділу Херсонського окружного відділу ДПУ, йому довелося керувати кампанією розкуркулення в межах Херсонської округи. Станом на 12 березня 1930 р. з Херсонської округи стараннями партійного активу та співробітників ОДПУ було вислано 1134 родини розкуркулених (5683 особи)²³. 31 березня 1930 р. у своєму наказі № 74 Всеволод Аполлонович Балицький (1892–1937) відзначив Херсонській окружний відділ ДПУ серед окрвдділів, які «найбільш успішно і чітко виконали роботу по виселенню куркульства»²⁴. Політика «ліквідації куркульства як класу» супроводжувалося масовими селянськими заворушеннями. Лише за період з 20 лютого по 2 квітня 1930 р. Херсонським окрвдділом ДПУ було зафіксовано 19 проявів селянського опору²⁵. Для упередження подальших протестів з боку селян Секретно-оперативного відділом Херсонського окружного відділу ДПУ було здійснено розробку і ліквідацію «масової петлюрівсько-повстанської організації» (так звана справа «Вояки»), яка охоплювала Великоолександрівський, Снігурівський, Березнегуватський та Качкарівський райони Херсонської округи²⁶. За задумом чекістів виявлене антирадянське угруповання (понад 40 осіб) мало стати херсонською філією всеукраїнської контрреволюційної організації «Спілки визволення України» і «у випадку війни з Радянським Союзом іноземних держав або стихійного виступу селян проти хлібозаготівель і кампанії за колективізацію влитися в ці виступи і керувати ними, залучаючи на свій бік членів партії,

які підтримують українську ідею, які пов'язані з українською інтелігенцією»²⁷.

Одночасно з нанесенням превентивного удару по «прихованим куркульським гніздам», Лунев упродовж червня-липня 1930 р. на чолі оперативного загону брав участь у придушенні реальних збройних виступів селян в Голо-Пристанському, Цюрюпинському і Скадовському районах Херсонської округи²⁸. Начальник Херсонського окрвдділу ДПУ Василь Якович Легоцький (1894–1940) був задоволений діями свого підлеглого в умовах селянського опору колективізації і склав на нього чудову атестацію: «Успішно розробив і виконав заходи по 1-й категорії. Під його керівництвом і безпосередній участі ліквідований ряд великих контрреволюційних організацій (справи «Жовті», «Вояки» та інші). Особисто цікавиться станом і працездатністю агентури. В діях послідовний і доцільний. Політично грамотний і доцільний. Тактичний. Дисциплінований, авторитетний»²⁹.

Помічник начальника ОБ

Вінницького оперсектора ДПУ

Ліквідація восени 1930 року в УРСР адміністративно-територіальних одиниць – округів спричинила масштабну реорганізацію органів ДПУ. В регіональних відділах ДПУ були створені оперативні сектори. У той самий час у силовому відомстві відбулася ліквідація контррозвідувальних відділів, а їхні функції були передані до особливих відділів. У ході перебудови оперативних підрозділів ДПУ УСРР Лунев отримує посаду помічника начальника особливого відділу Вінницького оперсектора ДПУ та, за сумісництвом, помічника начальника Особливого відділу 17-го корпусу РСЧА. Восени 1930 року підрозділ військової контррозвідки ДПУ на Поділлі «опікувався»: Вінницьким гарнізоном (штаб 17-го стрілецького корпусу, артилерійський полк 17-го корпусу; штабом 24-ї Самаро-Ульяновської залізної дивізії; 70-м і 74-м стрілецькими полками; 24-м артилерійським полком

²² ГДА СБУ, ф. 12, оп.1, спр. 2280, т. 1, арк. 76.

²³ Винниченко І.І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ: Рада, 1994. С. 20.

²⁴ Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. К.: Стило, 2002. С. 125–126.

²⁵ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга перша. Сміла: Тясмин, 2006. С. 162–163.

²⁶ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 1, арк. 66.

²⁷ Шитюк М. Політичні репресії серед інтелігенції півдня України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 11. К.: Рідний край, 2000. С. 400–401.

²⁸ ГДА СБУ, Там само, спр. 2280, т. 3, арк. 27.

24-ї дивізії; окремим кавалерійським дивізіоном 24-ї дивізії; штабом 96-ї територіальної дивізії імені Яна Фабріціуса і кавалерійським дивізіоном 96-ї дивізії); Жмеринським гарнізоном (72-й стрілецький полк 24-ї дивізії, 287-й полк 96-ї дивізії і 96-й артилерійський полк); Літинський гарнізон (286-й полк 96-ї дивізії); Немировським гарнізоном (287-й полк 96-ї дивізії); Проскурівським гарнізоном (штаб 1-го кавалерійського корпусу; штаб 1-ї кавалерійської дивізії; 1-й, 2-й, 3-й і 4-й кавалерійські полки 1-ї кавалерійської дивізії, окремий ескадрон зв'язку 1-ї кавалерійської дивізії); Гайсинським гарнізоном (штаб 9-ї кавалерійської дивізії, 51-й і 52-й кавалерійські полки); Тульчинським гарнізоном (49-й і 50-й кавалерійські полки, 30-й кінно-артилерійський дивізіон 9-ї кавалерійської дивізії)³⁰.

«Переймаючись» боротьбою з контрреволюційними злочинами, шпигунством, диверсійною, терористичною та підривною діяльністю у військових частинах, Лунев упродовж жовтня – грудня 1930 р. провів розробку і ліквідацію «масової петлюрівсько-повстанської організації» на Поділлі (агентурна справа «Осінь», фігурантами якої було понад 100 осіб, 24 з яких після арешту та слідства було розстріляно³¹), яка нібито була пов'язана із еміграцією і охоплювала Копайгородський, Лучинецький і Мурованокуриловецький райони.

У рамках всесоюзного слідства у справі «військово-офіцерської контрреволюційної організації», яка увійшла в історію радянських органів держбезпеки під назвою «Весна», Лунев активно провадив «чистку» військових частин від колишніх воєнспеців царської армії, про що докладно описував в одному зі службових документів: «особисто вів розробку, ліквідацію і слідство «Військово-офіцерської організації у 1-му кавкорпусі, по якій були арештовані кілька осіб командного складу, з них:

Нач. Штабу 1-ї кавдивізії Павлов – колишній дворянин, колишній штабс-ротмістр, зізнався, засуджений до ВМП з заміною 10 роками.

Нач. Штабу 1-го кавполку Гординський, колишній штабс-ротмістр, зізнався. Засуджений до ВМП з заміною 10 роками.

Нач. Школи 2-го кавполку Красков, колишній князь, засуджений до ВМП з заміною 10 роками, і цілий ряд інших.

Все слідство по справі «В.О. (військово-офіцерській – авт.) Організації» у 1-му кавкорпусі велося мною одним. Успішне проведення справи було відзначено головою ДПУ УСРР тов. Балицьким під час слуханні справи на Колегії»³².

Успішне ведення оперативно-агентурної та процесуальної діяльності (дівання, слідство) у частинах та установах збройних сил дало підстави керівництву ДПУ УСРР призначити у середині грудня 1931 року Луневу начальником особливих відділів Вінницького оперсектора ДПУ та особливого відділу 17 стрілецького корпусу. Проте подальшому кар'єрному зростанню Зіновію Григоровичу завадила чергова адміністративно-територіальна реформа в УСРР. У лютому 1932 р. почали утворюватися адміністративні одиниці – області і, відповідно формуватися обласні відділи ДПУ. Місця в новій керівній регіональній ієрархії радянських спецслужб Луневу не знайшлося.

В особливому відділі ДПУ УСРР

На початку березня 1932 р. Лунев потрапив у крісло помічника начальника 3-го відділку Особливого відділу ДПУ УСРР і Українського військового округу. Структуру цього підрозділу було суттєво реформовано у липні 1931 р. згідно з наказом № 186 ДПУ УСРР, згідно з яким: 1-й відділок об'єднав функції колишнього 1-го відділку (польське та румунське шпигунство) та колишнього 4-го відділку (різне шпигунство) і отримав назву «шпигунське»; 2-й відділок став називатися «українська контрреволюція, біла контрреволюція та бандитизм» та об'єднав два колишніх відділки – 3-й (українська контрреволюція і бандитизм) і відділок білої контрреволюції; 3-й відділок (інформаційний) перебрав на себе функції колишнього 6-го відділку, а 4-й відділок (техніка постачання) – функції колишнього 7-го відділку. 5-й відділок – спецбюро лишилося незмінним.

За спогадами колишнього оперуповноваженого ОВ ДПУ УСРР і УВО Захарія Бенедиктовича Зінька-Флейшмана (1903–1986) в підрозділі

³⁰ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2002. № 2. С. 253-254.

³¹ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 3, арк. 67.

³² Там само, т. 1, арк. 67.

в той час панувала «обстановка родинності, кругової поруки, підлабузництва і побутового розкладання. Комплектування апарату та висування відбувалося за принципом земляцтва, взаємної підтримки один одного, приховування злочинів і підпорядкування оперативної роботи своїм груповим інтересам»³³.

З.Б. Флейшман

Ймовірно, що саме завдяки патрон-клієнтським зв'язкам Лунев отримав посаду начальника 3-го відділку Особливого відділу ДПУ УСРР та продовжив займатися звичною для себе справою – розробкою «законспірованих повстанських організацій» на теренах України. Наприкінці 1932 р. голова ДПУ УСРР Станіслав Реденс порушив клопотання перед Луб'янкою про нагородження З.Г. Лунева знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ з нагоди XV-річчя існування органів ЧК-ДПУ, однак в Москві вирішили заслуги Лунева у «розробці ряду повстанських організацій, ліквідованих на Україні»³⁴ оцінили у вигляді нагородження бойовою зброєю від Колегії ОДПУ СРСР.

На сторожі радянсько-румунського кордону

Наприкінці січня 1933 р. з посади начальника Одеського облвідділу ДПУ було усунуто Юрія Мойсейовича Перцова (1894 - ?), звинуваченого у привласненні державних коштів та сприянні контрабанді. Новим керівником облвідділу ДПУ політбюро ЦК КП(б)У 21 лютого 1933 р. затвердило Ф.А. Леонюка, звільнивши його від обов'язків 2-го заступника голови ДПУ УСРР³⁵. До Одеси Леонюк прибув зі своєю командою. До роботи пліч-о-пліч в прикордонному регіоні Ф. Леонюк запросив й З. Лунева, якому запропонував посаду заступника начальника особливого відділу Одеського обласного відділу ДПУ і, за су-

місництвом, заступника начальника 6-го стрілецького корпусу. Вже наприкінці 1933 року Лунев рапортував про успішні агентурні розробки («Специ», «Плуги», «Резиденти») серед німецької меншини Півдня України, нейтралізацію 22 ворожих агентів, які в незаконний спосіб перетнули радянсько-румунський кордон³⁶.

Високі показники в оперативно-слідчій роботі сприяли переведенню у середині січня 1934 року Лунева на посаду начальника особливого відділу Молдавського обласного відділу ДПУ та висуванню у березні 1934 р. його кандидатури на отримання вищої відомчої нагороди – «Почесний знак ВЧК-ДПУ»³⁷.

На Луб'янці вкотре клопотання про нагородження Лунева не задовольнили, ба більше – в травні 1934 р. було ініційовано проведення спеціальної перевірки «соціального минулого Лунева та його діяльності під час перебування на окупованій білогвардійцями території»³⁸. У відділі кадрів НКВС УРСР ретельну спецперевірку проводити не стали, а у доповідній записці в Москву від 21 вересня 1934 р. лише переписали матеріали з його особової справи та наголосили, що «жодних сумнівів у його біографічних даних, а також його діяльності в минулому не має»³⁹.

Почесний працівник ВЧК-ДПУ

Результати спецперевірки не завадили Луневу у березні 1935 року стати начальником Особливого відділу Управління державної безпеки (УДБ) УНКВС по Дніпропетровській області та Особливого відділу НКВС 7-го стрілецького корпусу РСЧА. Про напрямки і специфіку роботи чекіста Лунева в центрально-східному регіоні України можна судити зі змісту його атестацій в даний період. Начальник УНКВС по Дніпропетровській області Сергій Наумович Миронов (1894–1940) у травні 1935 року, оцінюючи ділові якості підлеглого, зазначав: «Серйозно і глибоко орієнтується в агентурній роботі. Чут-

³³ Золотарєв В. Страницы биографии «нарушителя социалистической законности». Давид Аронович Перцов // Чекисты на скамье подсудимых. Сборник статей / Составители Марк Юнге, Линн Виола, Джефффри Россман. – М. : Пробел-2000, 2017. С. 212.

³⁴ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк. 72-73.

³⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 281, арк. 135.

³⁶ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк. 55, 57.

³⁷ Там само, арк. 66-67.

³⁸ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк. 65.

³⁹ Там само, арк. 64.

ливо і уважно ставиться до підлеглих, надаючи їм можливість виявляти власну ініціативу, завдяки чому апарат особливого відділу переключився на можливість проводити систематичну та повсякденну роботу з агентурою. Весь керівний склад прикріплений до найціннішої та перспективної агентури та безпосередньо проводить найбільш серйозні розробки у місті та на периферії. Тов. Лунев особисто бере участь в роботі з агентурою... «Буйвол», «Смирнов», «Фінке», «Дорісс» та інші. Останнім часом за його безпосередньої участі заведені агентурні справи: «Схід», «Шань-Дунь», «Молоді», «Літератори» та інші. Ліквідовані справи: «Ув'язка», «Молоді штурмовики», «Молоді літератори», «Радисти», «Східна спілка», «Злобні»⁴⁰.

В.І. Окруй

У довідці про оперативну роботу старшого лейтенанта державної безпеки Лунева за перше півріччя 1936 р. заступник начальника УНКВС капітан державної безпеки Володимир Іванович Окруй (1894–1940) відзначав, що особливим відділом було заарештовано та засуджено 179 осіб, а його начальник безпосередньо брав участь у слідстві по цілому ряду агентурних справ «Рейхстаг», «Симфонія» та інші. Докладно В.І. Окруй описав роботу З.Г. Лунева з агентами: «За даними агента «Палія» була заведена агентурна справа «Молодики». По справі викрита та ліквідована «українська терористична група молоді», яка здійснила 1 терористичний акт і готувала ще кілька. Заарештовано 6 осіб, з яких 1 розстріляний, інші отримали 10 і 8 років таборів. Той самий «Палій» надав інформацію, за якою було заведено агентурну справу «Конгломерат» по лінії шпигунства. Агент «Шахтар» був представлений до основного фігуранта справи «Східні театрали» по лінії японського шпигунства та успішно провів розробку справи. Агент «Искренний» ініціював справу «Евріка» і був успішно впроваджений до німецького консульства. Агент «Скромний» розробляв ряд військовослужбовців і військових керівників ВУЗів»⁴¹.

Найвагоміші досягнення Лунева в боротьбі з ворогами радянської влади на Дніпропетровщині були викладені у поданні, складеному старшим майором державної безпеки С.М. Мироновим у 1936 році: «Лунев ліквідував низку великих справ з німецького шпигунства, контрреволюції, диверсії, терору та троцькістам в армії: справа «Рейхстаг» – по німецькій контрреволюції та терору, заарештовані та засуджені 44 особи, з них 3 німецьких підданих; справа «Симфонія» – «німецько-український блок», заарештовано і засуджено 9 осіб; справа «Розвідники» – шпигунська

Особова картка Сергія Миронова

Сергій Миронов з дружиною

мережа з колишніх німецьких військовополонених, заарештовано і засуджено 9 осіб; справа «Аншлюс» – велика шпигунсько-диверсійна та терористична організація в промисловості Запоріжжя та Дніпрогеса, заарештовано 21 ос., один з яких німецький підданий; справа «Вибух» – німецька диверсійна організація в промисловості Запоріжжя; справи «Слухачі», «Колоністи», «Ранні», «Фатерланд» та інші, всього ліквідовано по німецькій контрреволюції та диверсії 260 осіб; справа «Східні театрали», на підставі якої викрита і ліквідована японсько-шпигунська

⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк. 51-52.

⁴¹ Там само, арк. 47.

сітка, прибулих з Харбіна Павленка та інших; справа «Маскування» і «Обрив» по троцькістам; справи «Хамелеони», «Молодики» та інші по білій контрреволюції та терору. Всього по лінії особливого відділу у 1936 р. в Дніпропетровській області було заарештовано 430 осіб».

Подання закінчувалося словами: «за активну боротьбу з контрреволюцією, шпигунством і за чітке конкретне оперативне керівництво роботою тричі представлявся мною до нагородження знаком почесного чекіста. Проведення тов. Луневим роботи за час, що минув з моменту останнього подання, змушує мене в четвертий раз клопотати про нагородження його знаком почесного чекіста»⁴².

Звернення С.Н. Миронова про відзначення Лунева таки знайшло схвальний відгук у центральному апараті відомства. Наприкінці січня 1937 р. наказом НКВС СРСР старший лейтенант державної безпеки Зіновій Григорович Лунев отримав омріяний знак почесного працівника ВЧК-ДПУ (XV)⁴³.

«У пошуках агентури польської розвідки»

У січні 1937 р. Лунев очолив 3-й (контррозвідувальний) відділ УДБ УНКВС Київської області⁴⁴, який складався з 9 відділків та групи оперативного відділку і налічував 46 штатних одиниць⁴⁵. Певним заохоченням для Лунева активніше боротися з «контрреволюційним елементом» на Київщині мало слугувати подання відділу кадрів на дострокове присвоєння йому навесні 1937 року (напередодні Великого терору) звання капітана державної безпеки⁴⁶.

Під час масових політичних репресій, що розпочалися влітку 1937 року, на 3-й відділ УДБ УНКВС Київської області було покладено завдання по реалізації «національних операцій» – переслідування представників «ворожих націй» (поляків, німців, греків, румунів, латишів, іранців та ін.) та нейтралізації контрреволюційного елементу.

У першій декаді серпня 1937 р. начальник УНКВС по Київській області М. Шаров та керівник 3-го відділу УДБ З.Г. Лунев доповідали наркомому внутрішніх справ УРСР І. Леплевському, що в результаті проведення першої операції по розгрому польського диверсійного підпілля по м. Києву та Київській області арештовано 868 осіб⁴⁷. У який спосіб підлеглі Лунева домагались в ув'язнених щиросердних зізнань розповів у своєму виступі на партійних зборах у грудні 1938 р. тодішній начальник УНКВС по Київській області Олексій Долгушев: «взьмемо 1937 рік, коли особливо почало припадати на смак викривлення слідства і 3-й відділ будь-які допити замість об'єктивного слідства розпочинав з палки, весь апарат про це знав. Ракита⁴⁸ був у відділку, він розпочинав допит з палки, отримував свідчення – один протокол і слідство закінчено. Ніякого об'єктивного слідства і, природно, що дехто на цій справі нагрів руки та наробив масу ляпсусів і викривлень»⁴⁹.

«Прошу... не викреслювати мене з лав борців за Революцію»

8 серпня 1937 р. вийшов наказ НКВС УРСР по особовому складу про відкликання начальника 3-го відділу УНКВС по Київській області старшого лейтенанта державної безпеки З.Г. Лунева у розпорядження відділу кадрів республіканського наркомату⁵⁰. У зв'язку з «завантажен-

⁴² ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк.55-56.

⁴³ Архів Головного управління внутрішніх справ України в Харківській області (А ГУ ВСУ ХО), колекція документів. – Наказ НКВС СРСР № 23 від 26 січня 1937 р.

⁴⁴ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 2280, т. 2, арк. 7.

⁴⁵ *Окіпнюк В.Т.* Органи державної безпеки УРСР (1922 – 1943 рр.): історико-правове дослідження: монографія. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 267.

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 2280, т. 1, арк. 44.

⁴⁷ Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т.8 Великий терор: польська операція 1937 – 1938. Ч. 1. Варшава – Київ, 2010. С. 180.

⁴⁸ Ракита Григорій Лазарович (1906 - ?). У 1937 – 03.1938 – начальник 1-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Київської області. З 21.03.1938 – начальник 2-го відділку 3-го відділу УДБ УНКВС Омської області, молодший лейтенант державної безпеки (09.02.1936).

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 31, спр. 95, арк. 205.

⁵⁰ Архів Головного управління внутрішніх справ України в Харківській області (А ГУ ВСУ ХО), колекція документів. – Наказ НКВС УРСР по особовому складу № 308 від 8 серпня 1937 р.

ням по роботі» Зіновій Григорович здав справи і прибув у розпорядження відділу кадрів НКВС УРСР лише 22 серпня 1937 року⁵¹. 5 днів потому заступник наркома внутрішніх справ УРСР старший майор державної безпеки Михайло Архипович Степанов (1900–1940) провів очну ставку

М.А. Степанов

між Луневим і заарештованим колишнім начальником 22-го Волочиського прикордонного загону НКВС Юхимом Григоровичем Шостаком (1903–1937)⁵². Останній ще 20 липня 1937 р. зізнався в тому, що у 1927 р. був членом контрреволюційної троцькістської групи, до якої входили тодішні співробітники іноземного відділку КРВ ДПУ УСРР – він (Ю.Г. Шостако); Лев Григорович Зорін (1896-?) З.Г. Лунев, а також студент Харківського технологічного інституту Зіновій Мойсейович Синельников (1903 - ?)⁵³.

Л. Г. Зорін

З. Лунев цих свідчень не підтвердив і наступного дня звернувся до наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського у вигляді листа, в якому зазначав: «Мені зараз 36 років. З них маю 24 роки трудового стажу. 18 років тому я вступив в комсомол. 16 років як вступив в партію. Нині пішов 18-й рік моєї безперервної роботи в органах ЧК-ГПУ... Працював усі роки не покладаючи рук віддаючи себе служінню Революції і активній боротьбі з ворогами народу. З троцькістами я вів боротьбу протягом усіх років як член партії, як чекіст... Я дуже прошу вас перевірити все, що стосується мене і не викреслювати мене з лав борців за Революцію. Я не ворог партії і народу я син її, виріс з Революцією, яка мені довірила серйозну ділянку боротьби з ворогом і зробила мене людиною»⁵⁴.

Нарком листу не повірив і 2 вересня 1937 року, Зіновія Григоровича заарештували у власному помешканні по вулиці Рози Люксембург № 15/17⁵⁵. Постанову та ордер на арешт Лунева як учасника підпільної контрреволюційної групи у лавах НКВС старший лейтенант державної безпеки Юрій Толкачов⁵⁶ (слідчий, який спеціалізувався по справах заарештованих співробітників НКВС), підписав заднім числом – 4 вересня 1937 року⁵⁷.

Вже на першому допиті Лунев «зізнався» слідчому оперуповноваженому особливій слідчій групі у справах заарештованих співробітників НКВС Василю Корнійовичу УДБ НКВС УРСР Козаченку (1905-?), що під час внутрішньопартійної дискусії 1927 р. він входив до троцькістської контрреволюційної групи Зоріна-Шостака-Сиромятникова⁵⁸. Згодом коли Зіновій Григорович став

⁵¹ ГДА СБУ, ф. 12, оп.1, спр. 2280, т. 3, арк. 13.

⁵² Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 45215, т. 1, арк. 36-38.

⁵³ Там само, спр. 48281- фп, арк. 28.

⁵⁴ Там само, арк. 29-31.

⁵⁵ ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 45215, т. 1, арк. 4.

⁵⁶ Про Ю. Толкачова докладно *Бажан О., Золотарьов В.* «Забійник» та «літератор» або «Рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова // *Красзнавство*. 2018. №3. С. 196-209.

⁵⁷ ГДА СБУ, ф.6, оп.1, спр. 45215, т.1, арк. 2, 3.

⁵⁸ Студент Харківського технологічного інституту Зіновій Мойсейович Синельников (1903 р.н.) дійсно був членом троцькістської опозиції за що двічі підлягав арешту, спершу у березні 1927 р., вдруге наприкінці січня 1929 року. У липні 1929 р. особлива нарада при Колегії ОДПУ СРСР засудила його до адміністративного заслання до В'ятки. 28 травня В'ятський губвідділ ДПУ порушив проти нього кримінальну справу за статтею 58-10 Карного кодексу РРФСР. По завершенню слідства наприкінці липня особлива нарада при Колегії ОДПУ СРСР запроторила його за грати терміном на 3 роки. Під час допитів жодним словом про приналежність до троцькістської організації З.Лунева-Мінца, Л. Зоріна і Ю.Шостака він не обмовив (ГДА СБУ, ф.6, оп.1, спр. 45215, т. 1, арк. 106–107).

відмовлятися від своїх показів і кримінальна справа почала потихеньку розвалюватися, слідчий Козаченко до теки компроматів на колишнього начальника 3 відділу Київського Управління НКВС долучив витяг із заяви члена спецколегії Дніпропетровської області Рудольфа Наумовича Казимирського: «Лунев був у найближчих відносинах зі шпигуном Рудоміно. Посвячував його у всі розробки по польському та іншому шпигунству для отримання порад від Рудоміно як у «фахівця» ... Лунева я також попереджав з приводу Рудоміно⁵⁹ у 1935 р. Але це не допомогло»⁶⁰.

Г. Г. Рудоміно

Складається враження, що тодішнє керівництво НКВС УРСР не хотіли підводити З.Г. Лунева під «розстрільну статтю». «Учасника антирадянської змови, яка існувала в НКВС УРСР» майора Ю.Г. Шостака не допитували про участь в цій «злочинній організації» Зіновія Григоровича (у кримінальній справі прикордонника такі свідчення не зафіксовані). «Польський шпигун» Г.Г. Рудоміно, хоча і визнав свою дружбу з тодішнім начальником ОВ УДБ УНКВС Дніпропетровської області, але факт його вербування у члени «ПОВ» заперечував і з «компромату» згадав лише, що останній був ображений на те, що йому присвоїли звання «лише» старшого лейтенанта державної безпеки, а не капітана⁶¹.

У кримінальній справі Лунева не знаходимо протоколів допитів ще одного «члена підпільної троцькістської групи в ІНВ КРВ ДПУ УСРР»,

⁵⁹ Рудоміно Генріх Генріхович (1899 – 07.09.1937) був досвідченим чекістом, якого у 1930 р за боротьбу з контрреволюцією та польським шпигунством в Білорусії було нагороджено знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ(В). З жовтня 1930 р. по березень 1932 р. працював начальником Проскурівського райвідділу Вінницького оперативного сектору ДПУ та за сумісництвом начальником Особливих відділів 1-го кавалерійського корпусу Червоного Козацтва імені ВУЦВК і ЛКСМУ та 1-ї кавалерійської дивізії та 1-ї кавалерійської дивізії. З березня 1932 р. Рудоміно очолював Коростенський райвідділ ДПУ в Київській області і за сумісництвом особливий відділ Коростенського укріпленого району та 46-ї стрілецької дивізії. З 7 жовтня 1934 р. працював головною спецколегією Дніпропетровського обласного суду. Незважаючи на великі заслуги, Рудоміно в очах пильних товаришів по партії сприймався «поляком і шляхтичем». Російський державний архів сучасної політичної історії (РДАСП), ф.17, оп. 99, реєстраційний бланк члена ВКП(б) № 1670319)

⁶⁰ ГДА СБУ, ф. 6, спр. 45215-фп, т. 1, арк. 59.

⁶¹ Там само, арк. 62.

⁶² Там само, арк. 84-85.

⁶³ Там само, арк. 74.

⁶⁴ Там само, арк. 72.

завідувача кар'єру одеського заводу «Червоний профінтерн» Л.Г. Зоріна (заарештований на підставі свідчень Ю.Г. Шостака 21 листопада 1937 р. і засуджений 28 березня 1938 р. до 5-ти років позбавлення волі «як троцькіст»⁶²).

Досить дивною, і навіть, унікальною для тих часів є довідка на арештованого З. Лунева довідка за підписом начальника УНКВС по Київській області Миколи Шарова про те, що «Лунев як чекіст кваліфікований, агентурно-слідчу роботу знає...В червні-липні 1937 р. безпосередньо приймав участь у розвороті польської операції по м. Житомиру та Житомирській окрузі...В період роботи Лунева в КРВ велося ряд справ по троцькістам і правим / справа Лідермана, Синякова та ін./ Лунев в розробці і веденні справ приймав особисту участь і керував слідством по цим справам...»⁶³ не вплинули на подальший хід слідства. У першій декаді жовтня 1937 року заступник військового прокурора прикордонних і внутрішніх військ НКВС УРСР Петро Сергійович Коляда (1905–1938) кримінальну справу на Лунева направив на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР. Лише 16 грудня 1937 року позасудовий орган в системі НКВС «за приховування в минулому троцькістської діяльності» Лунева засудив до 5 років виправно-трудових таборів⁶⁴.

У таборах ГУЛАГУ Лунев, у зв'язку з німецько-радянською війною, пробув значно більше визначеного терміну – майже до кінця 1946 року. Після звільнення проживав у м. Таштагал Новосибірської області. З 13 січня 1947 р. по 8 лютого 1951 р. працював завідувачем конторою, нормувальником і старшим нормувальником у Гур'євському рудоуправлінні Кемеровської області; з 10 лютого 1951 р. по 25 травня 1951 р.

інженером-економістом Бочатського будівельно-монтажного управління гідромеханізації; з 18 червня по 13 жовтня 1951 р. – десятником міського комунального господарства у Гур'євську; з 25 жовтня по 24 грудня 1951 р. – плановиком-нормувальником фабрики інертного пилу Кемеровугілля.

«...Двічі за одну провину не карають»

На Католицьке Різдво, 25 грудня 1951 року, Зіновій Григорович Лунев несподівано для себе та колег по роботі в черговий раз опинився за ґратами внутрішньої тюрми МДБ у місті Кемерово. Старший слідчий слідствіділу Управління МДБ по Кемеровській області старший лейтенант Перієв на першому допиті, який тривав упродовж пізнього вечора 25 грудня 1951 року, ознайомив З. Лунева зі змістом постанови на арешт, датованою 1 грудня 1951 року: «Я, старший оперуповноважений 1 відділення 5 відділу УМДБ по Кемеровській області, ст. лейтенант БОЧКАРЬОВ, розглянув матеріали, які надійшли в УМДБ про злочинну діяльність ЛУНЄВА-МІНЦА Зіновія Григоровича...

ЗНАЙШОВ:

ЛУНЄВ-МІНЦ Зіновій Григорович, здійснив злочин, передбачуваний ст. 58-10 ч. 1 КК РРФСР.

ПОСТАНОВИВ:

Запобіжним заходом у спробі ухилення від слідства та суду ЛУНЄВУ-МІНЦ Зіновію Григоровичу обрати утримання під вартою...»⁶⁵

Безпосереднім приводом до порушення 24 грудня 1951 року нової кримінальної справи проти З. Лунева були його «старі гріхи» (матеріали справи 1937 року), за які він вже відбув тривалий термін покарання у виправно-трудових таборах – це приналежність до контрреволюційної підпільної троцькістської групи, яка нібито діяла з 1927 року у лавах ДПУ СРСР. Чергове ув'язнення Лунева слід пов'язувати з виконанням співробітниками 5-го управління МДБ СРСР директиви міністра державної безпеки В. Абакумова № 147 від 26 червня 1947 року про відновлення обліків троцькістів і колишніх учасників антирадянських партій з метою «вивчення їх поведінки та практичної ан-

тирадянської діяльності»⁶⁶. Ймовірно Лунев опинився у списках, складених для «оперативної розробки» та повторного репресування осіб, засуджених раніше за «політичні злочини».

Усі звинувачення 15-річної давнини, а саме у «проведенні контрреволюційної троцькістської діяльності», в «опрацьовуванні нелегальної троцькістської літератури» зі своїми співниками по антирадянському угрупованні – співробітниками ДПУ СРСР Ю. Шостаком та Л. Зоріним, студентом Харківського технічного інституту З. Синельниковим – Лунев у розмові зі слідчим рішуче відкидав, аргументуючи тим, що на допитах у 1937 році він був змушений підтвердити свою причетність до троцькістської групи внаслідок «неправильних методів слідства»⁶⁷. У заяві, датованій 3 січня 1952 року, на адресу начальника слідчого відділу МДБ по Кемеровській області Шкуркіна З.Г. Лунев-Мінц зауважував: «Я нині ні в чому не винен, крім того, що я перебував в ув'язненні з 1937 по 1946 рік, і незважаючи на це перебуваю за ґратами та замком як важливий державний злочинець, хоча відомо, що двічі за одну провину не карають»⁶⁸.

За відсутності доказів та небажання підозрюваного «щиросердно» визнати себе «прихованим троцькістом» досудове слідство у справі Лунева-Мінца тривало до кінця квітня 1952 року. Лише наприкінці травня 1952 року Особлива нарада МДБ СРСР винесла остаточний вирок: З.Г. Лунева як учасника троцькістської групи покарати у вигляді примусового заслання в Красноярський край. У липні 1952 року Лунев опинився у місті Красноярську, де став працювати заступником бухгалтера місцевого лікерного заводу. Згодом до нього приєдналася дружина з прийомною донькою. На околиці старовинного міста Сибіру сім'я Лунева придбала квартиру. Однак поневіряння З. Лунева не закінчилися навіть після смерті Йосипа Сталіна. Напередодні оприлюднення Указу президії Верховної Ради СРСР «Про амністію» від 27 березня 1953 року за наказом коменданта Монастирщина Лунев змушений змінити місце поселення та переїхати до селища Апаново-Ключі

⁶⁵ Там само, т. 2, арк. 5.

⁶⁶ Вронська Т. «Сталінські повторники» (на прикладі репресування письменниці Зінаїди Тулуб) // Укр. іст. журн. 2016. №4. С. 75.

⁶⁷ ГДА СБУ, ф. 6, спр. 45215-фп, т. 2, арк. 24.

⁶⁸ Там само, арк. 46 зв.

Абанського району, яке знаходилося більш ніж за 300 км від Красноярська. Письмове скарга З. Лунєва від 19 липня 1953 року на адресу голови Ради міністрів СРСР Г. Маленкова про перебування на засланні внаслідок помилкового засудження сприяла перегляду кримінальної справи у лютому 1954 року. Тавро «троцькіста» нав'язане спецслужбами З.Лунєву в далекому 1937 році не дозволило домогтися позитивного вердикту радянської Феміди. Слідчий відділ Четвертого управління МВС УРСР залишив без задоволення клопотання Лунєва⁶⁹. Перебуваючи на посадах старшого бухгалтера Єнісейської машинно-тракторної станції, майстра та нормувальника Кисловодської спеціальної ділянки треста № 12 Міністерства будівництва підприємств нафтової промисловості СРСР, техніка будівельно-монтажного управління № 12 зварювально-монтажного тресту Головгазу СРСР у Ростов-на-Дону, З. Лунєв постійного домагався своєї реабілітації. Лише у липні 1957 року військовим трибуналом Київського військового округу постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 16 грудня 1937 р. та рішення Особливої наради при МДБ СРСР від

25 травня 1952 року стосовно З.Г. Лунєва були відмінені. Після реабілітації Лунєв працював майстром ділянки будівельно-монтажного управління зварювального тресту Головгазу СРСР по будівництву нитки газопроводу Дніпропетровськ-Новомосковськ. У часи «горбачовської перебудови» на хвилі чергової політичної реабілітації жертв сталінських репресій наприкінці 1989 року Зіновій Григорович домігся поновлення в лавах Компартії України.

Наявні в особовій та кримінальній справі чекіста Зіновія Лунєва документи є цінним історичним джерелом так як дозволяють розкрити специфіку діяльності оперативних підрозділів радянських спецслужб (зокрема інформаційного, секретно-політичного, контррозвідального, особового відділів) в 1920-1930-х роках, висвітлити окремі аспекти таємних операцій (заходів) Державного політичного управління СРСР з метою заманювання до країни Рад російської білої еміграції та фізичного усунення військових діячів часів УНР в організації масового політичного терору на теренах України (розкуркулення, справа «Весна», «польська операція НКВС» у часи Великого терору).

References

Bazhan, O., Zolotarov, V. (2018). «Zabiinyk» ta «literator» abo «Rutynna robota» slidchoho NKVS Yuriiia Tolkachova // Kraieznavstvo, №3. [in Ukrainian]

Okipniuk, V.T. (2017). Orhany derzhavnoi bezpeky URSR (1922–1943 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia: monohrafiia. – Kherson: FOP Hrin D.S. [in Ukrainian]

Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh – sorokovykh rokakh KhKh stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb. (2010). T.8 Velykyi teror: polska operatsiia 1937–1938. Ch. 1. Varshava – Kyiv. [in Ukrainian]

Reabilitovani istoriieiu. Cherkaska oblast. Knyha persha (2006). Smila : Tiasmyn. [in Ukrainian]

Shapoval Yu.I., Zolotarov V.A. (2002) Vsevolod Balytskyi: osoba, chas, otchennia. K. : Stylos. [in Ukrainian]

Tumshys, M.A., Zolotarov, V.A. (2017) Evrey v NKVD SSSR. 1936–1938. Opyt byohrafycheskoho slo-

varia. M. : Unyversytet Dmytryia Pozharskoho. [in Russian]

VChK. 1917–1922. (2013). Entsyklopedyia / Avt.-sost. A.M. Plekhanov, A.A. Plekhanov. M. : Veche. [in Russian]

Vronska, T. (2016) «Stalinski povtornyky» (na prykladi represuvannia pysmennytsi Zinaidy Tulub) // Ukr. ist. Zhurn, №4. [in Ukrainian]

Vynnychenko, I.I. (1994). Ukraina 1920-1980-kh: deportatsii, zaslannia, vyslannia. Kyiv : Rada. [in Ukrainian]

Zolotarov, V.A. (2007). Sekretno-operatyvnyi viidil DPU USRR: spravy ta liudy. – Kharkiv : Folio. [in Ukrainian]

Zolotarov, V. (2017). Stranytsy byohrafyy «narushtelia sotsyalystycheskoi zakonnosti». Davyd Aronovych Pertsov // Chekysty na skame podsudymykh. Sbornyk statei/ Sostavytely Mark Yunhe, Lynn Vyola, Dzheffry Rossman. – M. : Probel-2000. [in Russian]

⁶⁹ ГДА СБУ, ф. 6, спр. 45215-фп, т. 2, арк. 85.